

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ROMAN DİLLƏRİNDƏ SAMİTLƏRİN FONOTAKTİKASI

İxtisas: 5709.01 – Roman dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Səbinə Xaqani qızı Əliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Ketevan Djaşı

filologiya elmləri doktoru, dosent
Günəl Məhəmməd qızı Bayramova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nəcəf Hüseyn oğlu Nəbiyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 2.12 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Larisa Georgiyevna Vikulova

IŞIN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktualığı və işlənmə dərəcəsi. Müxtəlif sistemli dillərdə fonem variantlarının üzə çıxarılmasının tədqiqi sintaqmatik fonologiyanın aktual məsələlərindəndir. Dillərin fonoloji sisteminin səciyyələndirilməsində paradiqmatikada yalnız sait-samit münasibətlərinin araşdırılması yetərli hesab edilmir. Bunun üçün fonemlərin sintaqmatikada reallaşmasını da nəzərə almaq lazımdır. *“Paradiqmatikada vahidlərin qarşılışması eyni diferensial əlamətlər üzrə olduğu halda, sintaqmatikada qarşılıqlı əlaqə oppozisiya diapazonunu variativlik baxımından genişləndirir və buraya diferensial əlamətlərlə yanaşı inteqral əlamətlər də daxil olur”*.¹

N.S.Trubetskoyun qeyd etdiyi kimi *“hər bir dildə fonem birləşmələri yalnız xüsusi olaraq həmin dil üçün yararlı olan qayda və qanunlara tabedir və onlar da hər bir dil üçün ayrılıqda araşdırılmalıdır”*.² Y.S.Maslovun fikrincə, *“hər bir dil təkrarlanan geniş elementlər məcmusuna və həmin elementlərin mənalı söyləmələrdə birləşdiyi çəvik qaydalar sisteminə malikdir”*.³ Başqa sözlə, dil vahidlərinin kombinatorikası hər bir dilin ümumi və vacib xüsusiyyətidir ki, o, dil vahidlərinin diskretlik və müxtəliflik kimi fundamental ümumsistem xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Fonemlərin birləşmə qaydaları dilin sistem və struktur xüsusiyyətlərinin təsvirində, fonem tərkibindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Konkret bir dilin fonemlərini distributiv və statistik cəhətdən təhlil etmədən həmin dilin fonem tərkibi, fonemlər sistemi haqqındakı təhlili tam hesab etmək olmaz.

Sintaqmatikada dilin fonemlərinin distribusiyasını digər dilin faktları ilə izah etmək düzgün deyil, başqa sözlə, hər bir dil öz arxitektônicası əsasında təsvir edilməlidir. Bir dilin aşkar edilmiş

¹ Veysalli, F. Phonetics and Phonology Problems./ F.Veysalli. – London: Cambridge International Press, – 2016. – p.137.

² Trubetskoy, N.S. Fonologiyanın əsasları: / N.S.Trubetskoy. Alman dilindən tərcüməsi, qeydlər və son söz F. (Veysəlli) Yadigarındır. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – s. 310.

³ Маслов, Ю.С. Введение в языкознание. Учебник для филол. спец. Вузов / Ю.С.Маслов. 2-ое изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, – 1987. – 272 с.

distributiv xüsusiyyətləri digər dilin həmin xüsusiyyətləri ilə müqayisə edilə bilər. Bununla da müqayisə olunan dillərdə oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək olar. A.Axundova görə, *“bir dilin fonemlərini statistik cəhətdən təhlil etmədən həmin dilin fonem tərkibi, fonemlər sistemi haqqındakı təhlili tam hesab etmək olmaz”*.⁴ Tədqiqat işində ümumilikdə roman dillərinin deyil, yalnız ispan dilinin fonotaktik xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Bunu isə bir neçə obyektiv səbəblə izah edə bilərik. Birincisi, tədqiqat işinin həcmi digər roman dillərinin təhlilə cəlb edilməsinə imkan vermir, ikincisi, ispan dilinin fonetikasına dair Azərbaycan dilçiliyində xüsusi tədqiqat işlərinin aparılmamışdır, halbuki bu gün azərbaycandilli auditoriyalarda ispan dili geniş tədris olunur, üçüncüsü, iri həcmli dil materialının xeyli vaxt və gərgin zəhmət tələb edən eksperimental-fonetik təhlilə cəlb edilməsi dissertasiya işində digər dillərdə müvafiq dil hadisələrinə lazımı səviyyədə diqqət yetirməyə imkan vermədiyini nəzərə alaraq bir dil materialı üzərində dayanmağı məqsədəuyğun hesab etdik. Sintaqmatikada fonem ardıcılığını geniş tədqiq etməklə fonoloji tədqiqatların mahiyyətini təşkil edən qanunauyğunluqları da müəyyən etmək mümkündür. Fonem birləşmələrindəki qanunauyğunluqların öyrənilməsi tipoloji dilçilik üçün də xüsusi aktualıq kəsb edir. Çünki bu problemin düzgün şərhə müxtəlif sistemli dillərin fonotaktik modelləri arasındakı oxşarlıq və fərqlərin üzə çıxarılmasına, dildə fonemlərin işlənmə tezliyinin aşkar edilməsinə təsir edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini roman dilləri qrupuna aid olan ispan dilində sözlər və söz formalarında samitlərin fonotaktikasının öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti ispan dilində sintaqmatikada fonem birləşmələrindəki fərqli və oxşar əlamətlərin aşkar edilməsi, sözlərin fonetik təşkilində fonotaktik modellərin özəl xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilərək ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ispan dilində sözlərin strukturunun akustik parametrlərini –

⁴Axundov, A.A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. / A.A.Axundov. – Bakı: Maarif, – 1973. – s. 203

melodik, dinamik və temporal komponentlərini tədqiq etməkdən ibarətdir. Dissertasiya işinin qarşısında duran məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı elmi-nəzəri ədəbiyyatın icmalını vermək;

- tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq eksperimental-fonetik təhlil üçün dil materialını seçmək;

- müqayisə olunan dillərdə fonem (K+V, V+K) birləşmələri əsasında əsas heca modellərini müəyyən etmək;

- fonem birləşmələrində iştirak edən konsonant və vokal komponentlərin immanent xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan koartikulyasiya xüsusiyyətlərini fonetik təhlilə cəlb etmək;

- sait+samit (VK) və samit+sait (KV) birləşmələrində koartikulyasiya məsələsini təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində müqayisə, riyazi və statistik hesablama, ossilloqrafik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. İspan dilindən seçilmiş dil materialında söz daxilində saitlərin akustik keyfiyyətləri də nəzərə alınmışdır. Tədqiqat işində ümumilikdə 200-ə qədər söz və 50-dək cümlə eksperimental-fonetik təhlilə cəlb edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1) Dil vahidlərinin kombinator xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi nəzəri və tətbiqi dilçiliyin sintezini mümkün edir;

2) Dilin fonoloji sisteminin distributiv təhlili sözün fonoloji strukturunun fonotaktik qanunauyğunluqlarını aşkar və təsvir etməyə, habelə fonem birləşmələrinin inkişafı perspektivlərini təyin etməyə zəmin yaradır;

3) Sintaqmatika sahəsindəki elmi nəticələr dil vahidlərinin (fonemlərin) birləşmə xüsusiyyətləri və təbiətinin dərindən öyrənilməsinin əsasını təşkil edir;

4) Fonemlərin sintaqmatikada tədqiqi kombinator linqvistikanın universal xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına xidmət edir;

5) Dil vahidlərinin sintaqmatik və paradigmatik xüsusiyyətlərinin tədqiqi ayrı-ayrı dillərdə heca modellərinin aşkar edilməsinə imkan verir.

6) Sintaqmatikada fonem birləşmələrindəki fərqli xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsini təmin edir;

7) Sintaqmatikada fonem birləşmələrində invariant heca modellərinin təyin edilməsinə zəmin yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İspan dilində samit fonem birləşmələrinin, habelə sözün fonetik təşkilində fonotaktik modellərin eksperimental-fonetik üsulla ilk dəfə olaraq tədqiqindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İspan dilində sözün fonoloji biçimini və prosodik təşkilinin öyrənilməsi istiqamətində nəzəri bilikləri inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Eksperimentdən əldə edilən nəticələr ispan dilində sözün fonotaktik təşkilində relevant əlamətləri üzə çıxarmağa imkan verir. Bundan başqa, tədqiqat işinin nəticələri ispan dilində sözün fonetik və fonoloji təşkilində fonem birləşmələrinin yeni linqvistik statusda təqdim edilməsi istiqamətində növbəti araşdırmalara təkan verə bilər. Əldə edilmiş nəticələrdən ispan dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədrisində istifadə etmək olar. Tədqiqatın nəticələrindən roman dilçiliyində, ümumi dilçilikdə, o cümlədən müxtəlif sistemli dillərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsində fonemlərin kombinatorikasına, ayrı-ayrı dillərdə sözün təşkilində iştirak edən prosodik hadisələrin öyrənilməsində istifadə etmək olar.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri beynəlxalq və respublika konfranslarında məruzə edilmişdir. Dissertasiya işi ilə bağlı məqalələr Ali Attestasiya Komitəsinin tövsiyə etdiyi jurnallarda dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 6 səhifə, 11780 işarə, I fəsil 29 səhifə, 56629 işarə, II fəsil 33 səhifə, 61617 işarə, III fəsil 65 səhifə, 66653 işarə, nəticə hissəsi 5 səhifə, 9415 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 206094 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri, dil materialının seçilməsi və tədqiqatda istifadə olunan metodlar şərh olunur.

Tədqiqat işinin “**Fonotaktikanın tədqiqi tarixinə bir baxış**” adlı I fəslinin birinci paraqrafı “*Ümumi dilçilikdə fonotaktikanın tədqiqi*” məsələlərinin qoyuluşu və inkişaf dinamikasının öyrənilməsilə bağlı nəzəri ədəbiyyatın təhlilinə həsr edilmişdir.

Dilin fonoloji sisteminin mahiyyəti fonem tərkibinin və onun sintaqmatik oxda birləşməsindən yaranan fonotaktik strukturunun təsviri kimi iki vacib məsələni özündə birləşdirir. Bu səbəbdən də fonoloji sistemin təsviri üçün yalnız fonem inventarının müəyyənəndirilməsi ilə kifayətlənən tədqiqat işləri nəzəri baxımdan qənaətbəxş sayıla bilməz. Fonoloji sistemin dəqiq təsviri fonemlərin paradiqmatik və sintaqmatik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən asılıdır.

N.S.Trubeskoy “*sintaqmatikada fonemlərin birləşməyə girmə qaydalarının hər bir dildə fərdi xarakter daşdığını və dilin səciyyəsinin verilməsində onun fonem tərkibindən az əhəmiyyət kəsb etmədiyini*” yazırdı.⁵ Dil vahidləri arasındakı paradiqmatik və sintaqmatik münasibətlərə toxunan J.Qrinberq isə qeyd edir ki, “*sistem və danışq səviyyələrində dil vahidləri arasındakı paradiqmatik və sintaqmatik münasibətlər bir-birini qarşılıqlı şəkildə şərtləndirir və tamamlayır*”.⁶

A.Martine ingilis dilində “*chip*” (yongar) sözünü ispan dilindəki “*mucho*” sözü ilə müqayisə edərək yazırdı ki, ingilis

⁵ Trubeskoy, N.S. Fonologiyanın əsasları: / N.S.Trubeskoy. Alman dilindən tərcüməsi, qeydlər və son söz F. (Veysəlli) Yadigarındır. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – s.311.

⁶ Гринберг Дж. Некоторые обобщения, касающиеся возможных начальных и конечных последовательностей согласных // Вопросы языкознания, – 1964. № 4, – с.46.

dilində başlanğıcda sadə /s/ - da məsələn “*ship*” – gəmi işlənə bilər. Ancaq hər iki dildə /ʃ/ tərkib hissələrinə bölünməyən fonemlərdir.⁷

Fonem birləşmələrindəki qanunauyğunluqlar fonotaktika üçün ümumi anlamda fundamental əhəmiyyət daşıyırlar, lakin onlar konkret tədqiq metodlarından asılı olaraq dəyişə bilərlər. Fonem birləşmələrinin təsvirində hər bir fonem üçün mövqe (pozisiya) və fonemin reallaşdığı əhatənin, yəni onun digər fonemlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi də vacib amillərdəndir.

R.K.Potapova “*dilin fonotaktikasının heca inventarına təsirini ən mühüm amillərdən*” biri hesab edir.⁸ Müəllifə görə, “*dilin fonotaktikasını bilmək hələ heca sərhədini, xüsusən də danışıq dinamikasına münasibətdə dəqiq təyin etmək üçün kifayət deyildir*”.⁹ “*Sintaqmatikada fonemlərin düzümündə müəyyən qanunauyğunluqlar həm samit+sait, həm də sait+samit ardıcılığında özünü büruzə verir. Bu sahədə german dillərinə xas olan ən ümumi əlamət fonemlərin bir heca düzəldərək tələffüz vahidi kimi çıxış edə bilməsidir. Heca fonemlərin reallaşması üçün ən münasib fonetik sahədir. Hecaya yığcam şəkildə tərif versək, ona prosodik vasitələrin köməyi ilə sait+samit və ya əksinə növbələşməsi kimi yanaşmaq olar*”.¹⁰

Danışıqda seqment vahidlər fasiləsiz ardıcılıqla reallaşır, fonemlərin birləşməsi həmin dil üçün əhəmiyyət kəsb edən qayda və qanunlara tabe olur və hər bir dil üçün fərdi qaydada müəyyən edilir.

Sintaqmatikada fonemlərin kombinator qabiliyyəti hər bir dilin fundamental ümumsistem xüsusiyyətlərlə şərtləndiyini deməyə imkan verir. Dildə sintaqmatik oxda fonemlərinin ardıcılığını statistik araşdırmaya cəlb etmədən həmin dilin fonem tərkibi, fonemlər sistemi haqqındakı təhlili dolğun hesab etmək olmaz. Konkret bir dilin fonemlərinin sintaqmatik oxda distribusiyasını

⁷ Мартине А. Основы общей лингвистики. // – М.: «Новые в лингвистике», – 1963. Вып.3, – с.432

⁸ Потапова, Р.К. Слоговая фонетика германских языков. / Р.К.Потапова. – М.: Высшая школа, – 1986. – с.32.

⁹ Göstərilən əsəri, s.39.

¹⁰ Veysəlli, F.Y. German dilçiliyinə giriş. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2011. – s.255.

digər dilin faktları ilə şərh etmək nəzəri baxımdan mümkün deyildir, yəni hər bir dil öz kombinator modelləri əsasında izah edilməlidir. Yalnız bundan sonra linqvistik müstəvidə müxtəlif dillərin (qohumluq dərəcəsiindən asılı olmayaraq) distributiv xüsusiyyətləri konfrontativ təhlilə cəlb edilə bilər.

Tədqiqat işinin I fəslinin ikinci paragrafı **“Roman dilçiliyində fonotaktikanın öyrənilməsi tarixindən”** bəhs edir.

Hər hansı bir xarici dilin öyrənilməsində, məlumdur ki, həmin dildəki səslərdən başlayırıq. Yalnız bundan sonra həmin dildə fonetik qaydalar, fonoloji təhlillər aparılır. Səslərin uşaqlara, tələbələrə və s. aşılması şifahi şəkildə, yəni kommunikativ aspektdə aparılır ki, bu da dili hərtərəfli öyrənməyə imkan verir. Ünsiyyətə xidmət edən fonemlər insan nitqinin nizamlanmış sistemidir. Dilin bu sistemi fonotakanın obyektidir, yəni danışq səsləri fonetika bəhsində öyrənilir, dil səslərinin funksional aspekti və onların qanunauyğunluqları isə fonologiyanın payına düşür. Əlbəttə, bu, ideal, sonuncu bölgü deyildir, hər halda elmi-tədqiqat işlərində bu terminlər geniş şəkildə işlədilməkdədir.

Samitlərin fonoloji tədqiqinə həsr olunmuş işlərdən aydın olur ki, fonotaktik proseslərə qoşalaşma, vurğunun yerinin dəyişməsi, səs tonu və s. aiddir. Hər bir dil öz fərdi və sərbəst xüsusiyyətlərindən çıxış edir. Bu konsepsiyanın adı fonotaktika termini ilə sabitləşmiş və onun öz qaydaları – fonotaktik qaydalar yaranmışdır ki, həmin qaydaları hər bir dilə tətbiq etmək olar. Heca strukturu, diftonqların formalaşması, samit birləşmələri, ahəngdarlıq və s. bu kimi məsələlər fonotaktikanın öyrəndiyi sahələrdir. Fonotaktik qaydalar hecalar, diftonqlar, triftonqlar, sait və samitlər sistemində müasir üsul kimi tətbiq edilməklə deyilən məsələlərin fonoloji təhlilini aparmağa imkan verir.

Fonemlərin yanaşması, birləşməsi problemlərinin araşdırılması müasir dilçilikdə fonotaktik üsulla aparılır. Lakin fonotaktikaya nə qədər çox diqqət yetirilsə də, dilçilik ədəbiyyatında fonotaktik tədqiqatlarla bağlı fikir birliyi yoxdur. Bu da material və mövzu seçimində deyil, tədqiqatın aparılması üçün metodların tərzində özünü göstərir. Məsələn, fonotaktikanın fonestetika ilə birləşdirilməsi, fonoloji qaydalara bərabərliyi və s. Lakin hər hansı

bir tədqiqatın əsasında duran metodlar qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrdən çox asılıdır. Dilçilər fonotaktik üsuldan o zaman istifadə edirlər ki, tədqiqat hecadakı elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini, təkhecalı sözləri, daha dəqiq desək, monomorfem və polimorfemləri öyrənsin.

Aparılan fonotaktik tədqiqatlara görə, hecadakı monomorfem və polimorfem elementlərindəki samitlərin qarşılıqlı əlaqəsi bütün ünsürlərin qarşılıqlı əlaqəsindən fəqlənir və onun öz qanunauyğunluqları var. Buna görə də əksər dilçilər məhz həmin qanunauyğunluqları ön plana çəkirlər və onların tədqiqat obyektinə də samit birləşmələri olur. Samit birləşmələri söz strukturunda əsasən üç mövqedə götürülür – başlanğıc, orta və son mövqelər. Lakin bəzən mövzudan asılı olaraq samit birləşmələrinin reallaşdığı orta mövqedə öyrənilə bilər. Qeyd edək ki, tədqiqat işlərində əsas diqqət samit fonemlərin reallaşdığı başlanğıc mövqeyə yönəldilir. Belə ki, söz strukturundakı ilk heca daha sabitdir, yəni diskretdir, onun sərhəddi konkret, həmçinin sözləri bir-birindən fərqləndirmə (differensasiya) funksiyasına malikdir. Digər tərəfdən, bunu sözün tanınmasında söz başlanğıcının vacibliyi və informativliyi ilə əlaqələndirmək mümkündür.

Məşhur romanist M.V.Qordinaya görə, *“ümumfonetik planda heca mühüm əhəmiyyətə malikdir, məhz heca daxilində bütün fonetik əlamətlər təzahür edir və bu, səsli danışığın birbaşa qavranılması ilə bağlıdır.”*¹¹ Fransız dilinin fonetikasi sahəsində xeyli tədqiqatların müəllifi kimi tanınan B.B.İsmayılova görə, *“heca danışq zamanı sözlərin sərbəst şəkildə hissələrə bölünməsinə deyilir”*¹² və *“fransız dilində bəzi dillərdə, məsələn, ingilis, çex və s. olduğu kimi sonor samitlər deyil, yalnız sait fonemlər heca əmələ gətirmək qabiliyyətinə malikdirlər.”*¹³

¹¹ Гордина, М.В. История фонетических исследований (от античности до возникновения фонологических теорий). / М.В.Гордина. – С.-Петербург, – 2006. – с.444-459.

¹² İsmayılov, B.B. Fransız dilinin fonetikasına giriş kursu. / B.B.İsmayılov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – s.16.

¹³ Yəne orada, – s. 6

Roman dillərində, o cümlədən fransız dilində iki, üç və dörd samit birləşmələrinin olduğu qeyd olunur. Bununla bağlı, müəllif fransız dilində samit qruplarının sadələşməsinə doğru meyil müşahidə edildiyini qeyd edir. Məsələn, səsin düşməsi vasitəsilə: “vot(re)”, “e(x)tranjero”. Müəllifin fikrincə, “fransız dilində /rtr/, /rdr/ fransız dili üçün səciyyəvi olan birləşmələrdir.”¹⁴ Əlavə edək ki, bu cür sözlərdə, ehtimal ki, samitlərin tələffüzü zamanı tələffüz orqanlarının gücünün saxlanması səbəbindən onlardan sonra gələn incə saitlərin tam düşməsilə nəticələnir və bu, A.Martinenin də qeyd etdiyi kimi, qüvvəyə qənaət prinsipilə şərtlənir.¹⁵

Fonotaktik qanunauyğunluqları araşdırarkən bəzi dilçilər dil universalilərinin aşkar edilməsini əhəmiyyətli hesab edirlər. Məsələn, Praqa Dilçilik məktəbinin fəal üzvlərindən olan B.Trnka elə fonotaktik qanunları yaratmaq istəyirdi ki, onlar bütün dünya dilləri üçün eyni dərəcədə dəyərli olsun.¹⁶

Fonotaktik müəyyənləşmə və təsnif fonemin dildə oynadığı rola söykənməlidir. Bu rol da samit fonemlərin sözdəki distribusiyasıdır.

Ənənəvi fonologiyada fonotaktik araşdırmalar fonemlərin fərqləndirici əlamətlərinə görə aparılır və dilçilər fonemin hansı əlamətinin onun digər fonemlə birliyini müəyyənləşdirdiyini öyrənməyə çalışırlar. Əlbəttə, burada iki tip təsnifin aparılması baxımından dilçilər arasında həmrəylik yoxdur. Həmin iki tip təsnif fonotaktik baxımdan sadələşdirilmişdir: “1) *ənənəvi artikulyasiya (məxrəc)*; 2) *universal ikili təsnif*.” Bu sonuncu R.Yakobsona aiddir.¹⁷ Fonotaktikada samitlərin təsnifi birləşmə daxilindəki mövqedən asılıdır.

¹⁴ İsmayılov, B.B. Fransız dilinin fonetikasına giriş kursu. / B.B.İsmayılov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – s.28.

¹⁵ Мартине, А. Принцип экономии в фонетических изменениях. / А.Мартине. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, – 1960. – 263 с.

¹⁶ Trnka, B.A. Phonological Analysis of Present Day Standard English. / B.A.Trnka. “Prace vesteczych ustava”. XXXVIII, – 1935. – p 45-175.

¹⁷ Якобсон, Р.О. Теории фонологических союзов между языками. //– М.: Избранные работы, – 1985. – с.92-104.

Binaristlərin təklif etdikləri bu təsnifat sonralar haqlı olaraq ciddi tənqidlərə hədəf oldu. Məsələn, binar yanaşma prinsipinin tərəfdarlarını apriorizmdə təqsirləndirmək mümkündür. Çünki binaristlərin irəli sürdükləri müddəaların doğruluğunu yoxlamaq üçün bütün dünya dillərinin materiallarını təftiş etmək lazımdır. Halbuki binaristlərin nəticələri bütün dünya dillərinin materiallarına əsaslanmır. Deməli, diferensial (fərqləndirici) əlamətlər üzrə təsnifat hər hansı bir dilin fonoloji sistemini təşkil edən fonem sistemi və inventarı haqqında müəyyən məlumatı olduqdan sonra vermək mümkündür.

İspan samitlər sistemi müəyyən qrup fonemləri və onlar arasındakı əlaqələri nəzərdə tutur. Fonemlər arasındakı əlaqə onları bir-birinə yaxınlaşdıran və ya ayıran əlamətlərlə şərtlənir. Hər bir samit fonemi müəyyən əlamətlər məcmusu kimi təqdim etmək olar. Bu əlamətlərin məcmusu fonoloji və daha aktual olan fonotaktik tədqiqatlar vasitəsilə öyrənilir. İspan dili samit fonemlərini öyrənmək, təhlil etmək üçün həmin samitlərin inventarını müəyyənləşdirmək lazımdır ki, bu da hər bir fonemin fonoloji statusu deməkdir.

Tədqiqat işinin II fəslı **“İspan dilçiliyində fonotaktikanın öyrənilməsi tarixindən”** adlanır. Fəslin **“Ümumi qeydlər”** adlı birinci paraqrafı sait və samitlərin fərqləndirilməsi meyarlarının şərhinə həsr edilmişdir. Burada əsas meyarlar kimi hecadüzəltmə, sait və “mərkəzləşmə”¹⁸ müəyyən edilmişdir.

Bu fəslin 2-ci paraqrafında ispan dilində **“Sait fonemlərin inventarı və onun mübahisəli məsələləri”** tədqiq edilir.

Dilin fonem sistemi sait və samitlər yarım sistemindən təşkil olunmuş mürəkkəb sistemdir. Təbii ki, sait və samitlər yarım sistemləri ayrı-ayrılıqda təcrid olunmuş formada mövcud deyil, onlar dilin fonoloji sisteminin müəyyən tərkib hissəsini təmsil edirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dil vahidlərinin yaradılması və fərqləndirilməsində əsas funksiyanı yerinə yetirən samitlər (konsonant) sistemindən fərqli olaraq, sait fonemlərinin əsas

¹⁸ Бодуэн де Куртене, И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртене. – М.: Наука, – I том. – 1963. – с.262

funksiyası prosodik (aksent) strukturların təşkili ilə bağlıdır. Supersegment vahidlərin reallaşmasında iştirakından başqa sait fonemlərin rolu semantik cəhətdən yüklənmiş konsonant fərqliliklərinin açılışı üçün fon yaratmaqdan ibarətdir. İspan dilində səslərin fonematikliyini təhlil etmək mümkündür.¹⁹ L.V.Şerba və Z.R.Zinder konsepsiyalarına əsasən müəyyənləşdirə bilərik.

Q.V.Stepanov ispan dilinin fonoloji sistemində beş sait – /a/, /o/, /e/, /u/, /i/ fonemin olduğu göstərir.²⁰ İspan ədəbi dilində saitlər yarımsistemində açıq/qapalılıq diferensial əlamət deyildir. N.A.Kataqoşinanın fikrincə, “bu dildə açıq və qapalılığın təzahürü, əsasən hecanın xarakteri (açıq heca – qapalı sait və ya əksinə) də müəyyən kombinator şərtlərin varlığı ilə bağlıdır.²¹ İspan dilində güclü vurğulu saitlərlə (/a/, /e/, /o/), zəif vurğusuz saitlərin (/u/, /i/) və ya iki zəif saitin birləşməsindən yaranan diftonqlar və triftonqlar (bəzi hallarda) vardır.²²

İspan dilində sait fonemlər danışmaq prosesində hiss olunacaq dərəcədə davamlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu cəhətə diqqət yetirən E.Alarkos təxmin edir ki, sait fonemlərin bu xüsusiyyətini onların sayca azlığı ilə izah etmək olar. Müəllifə görə, variativlik vurğusuz saitlər üçün səciyyəvidir. Onun fikrincə, açıq və qapalılıq baxımından saitlərin keyfiyyəti fonematik deyil, fonetik hadisədir.²³ Analoji fikrə N.A.Kataqoşinanın tədqiqatında da rast gəlinir. “*İspan dilinin beşfonemli saitlər sistemi minimal variativliklə səciyyələnir. Digər iber-roman dillərindən fərqli olaraq, bu dildə açıq və qapalı saitlər sözdəki movqe və ya fonetik əhatədən asılı olaraq kombinator*

¹⁹ Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность. / Л.В.Щерба. – Л.: – 1974. – 428 с., Зиндер, Л.З. Общая фонетика и избранные труды по фонетике. / Л.З.Зиндер. – М.: – 2007. 2 ое изд., – 575 с.

²⁰ Степанов, Г.В. К проблеме языкового варьирования. (Испанский язык Испании и Америки). / Г.В.Степанов. – М.: Наука, – 1979. – 325 с.

²¹ Катагощина, Н.А. Сравнительно-сопоставительная грамматика романских языков. Проблема структурной общности. / Н.А.Катагощина, Е.М.Вольф, Л.И.Лухт [и др.]. – М.: Наука, – 1972. – с.15

²² Степанов, Г.В. Испанский язык в странах Латинской Америки. / – М.: Издательство литературы на иностранных языках, – 1963. – 201 с.

²³ Alarkos, Llorach E. Algunas cuestiones fonológicas del español de hoy. / Llorach E. Alarkos. – AAF, – 1964. – p. 151

variantlardır. Məsələn, /i/ saiti açıq hecada vurğu daşıyıb-
daşımamasından asılı olmayaraq qapalı, qapalı hecalarda və ondan
sonra gələn /r/ və /x/ səmindən əvvəl açıqdır. İspan dilində hər bir
saitin uzun və qısa kombinator variantları öz şəraiti ilə müəyyənləşir.
Lakin bir ümumi aşkar meyil vardır: açıq hecalara qapalı, qapalı
hecalara isə açıq kombinator variantlar işlənir.²⁴

İspan dilinin fonoloji sistemində mübahisə doğuran
məsələlərdən biri də diftonqlar və triftonqların statusu, daha dəqiqi,
onların seqment fonoloji vahidlər, yoxsa iki fonemin birləşməsi olub-
olmaması ilə bağlıdır. Əksər sovet və ispan dilçiləri ispan dilindəki
diftonqların bifonem olduqlarını iddia edirlər. T.Navarro Tomas
ispan dilində diftonq və triftonqları müstəqil fonem keyfiyyətində
qəbul edir. Onun fikrincə, ispan dilində on dörd diftonq mövcuddur:
[ai], [au], [ei], [eu], [oi], [ou], [ja], [je], [jo], [ju], [wa], [we], [wi],
[wo]. Məsələn, ispan dilində /aj/, /au/, /ej/, /eu/, /oj/, /ou/, /ja/, /je/,
/jo/, /ju/, /wa/, /we/, /wi/, /wo/. Məsələn, müasir ispan dilində “aire”-
“hava”, “causa”-“səbəb”, “seis”-“altı”, “reuma”-“revmatizma”,
“sois” – “-sınız”, “hacia” – “tərəf”, “tierra” – “yer”, “adiós” –
“xudahafiz”, “viuda” – “dul”, “cuatro” – “dörd”, “cuerda” – “zəncir”.
İspan dilində heca nüvəsi və pre- və postpozisiyalarda zəif saitlərin
birləşməsindən yaranan triftonqlar: /jai/ “estudiáis” – “oxuyursunuz”,
/jei/ “limpiéis” – “təmizləyəsiniz”, /joi/ “escorpioide” – “əqrəb”, /jau/
“semiautomatico” – “yariavtomat”, /wai/ “averiguáis” –
“araşdırırsınız”, /wei/ “buey” – “öküz”, /wau/ “guaucho” – “parik”.²⁵

T.Navarro Tomasın fikrincə, ispan dilində diftonqlar sonuncu
elementin xarakterinə görə ənən – [ai], [au], [ei], [eu], [oi], [ou] və
qalxan diftonqlara – [ja], [je], [jo], [ju], [wa], [we], [wi], [wo]
bölünürlər (133). İspan dilində diftonqlar vurğulu sait və ya heca
nüvəsi və vurğusuz saitin birləşməsi kimi nəzərdən keçirilir. Bu
birləşmələrdəki /a/, /o/, /e/, [a], [o], [e] fonemlərinin reallaşmaları

²⁴ Катагощина, Н.А. Сравнительно-сопоставительная грамматика романских языков. Проблема структурной общности. / Н.А.Катагощина, Е.М.Вольф, Л.И.Лухт [и др.]. – М.: Наука, – 1972. – с.19.

²⁵ Navarro, Tomas T. Manual de pronunciación española. / Tomas T. Navarro. – Madrid, – 1982. – 240 p.

güclü saıtlər hesab edilir. Yarımsaıtlər və ya yarımamıtlərə heca nüvəsi yaratmayan /i/, /u/, [i], [u], [j], [w] aid edilir.²⁶

A.Liorakın fikrincə, ispan dilindəki on dörd diftonqdan on biri, yəni bütün qalxan və üç enən – [au], [eu], [ou] bu tələbə cavab verir. Yerdə qalan üç enən diftonqun – [ai], [ei], [oi] komponentləri arasından heca sərhədi keçə bilir. Məsələn, “rey – rey-es- kral-krallar”.²⁷

Burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır. İspan dilində danışıq axınında ardıcıl gələn iki və ya üç saıtın birləşməsindən ibarət əks hadisə – sinalef mövcuddur. Məsələn, “Ana u Oscar” [a-nau -os-kar] – Ana və ya Oskar, “come y vete” [ko-mej – be-te] – Ye və get. Lakin nümunələrə istinadən ispan dilində hecaya üzvlənmənin sırf fonetik xarakter, ritmyaradıcı funksiya daşdığını söyləmək olar. Fonetik meyarların isə bu və ya digər səs birləşməsinin fonematikliyini dəyərləndirmək üçün istifadəsi nəzəri baxımdan yolverilməzdir. Bununla bağlı olaraq, A.Liorak tərəfindən təklif edilən [ai], [ei], [oi] diftonqları onların komponentləri arasından heca sərhədi deyil, morfem sərhədi keçdiyi üçün bifonem birləşmələr hesab edilir. Məsələn, ispan dilində “baile – Ana y Pablo” – rəqs, Ana və Pablo, “veinte – come y vete” – “iyirmi – ye və get, “hoy – cielo y tierra” – bu gün – səma və yer və s. Analoji qaydada [au], [eu], [ou] enən diftonqlarının da bifonemliyini sübut etmək olar. Məsələn, “causa – toma un té” – “səbəb – çay iç”, “deuda – bebe un té” – “borc – çay iç”. [ou] diftonquna isə ümumiyyətlə morfem daxilində rast gəlinmir.²⁸

İspan dilində qalxan diftonqların fonoloji statusunu təyin etməzdən öncə, onların komponentlərinin – [i], [u], [j], [w]

²⁶ Navarro, Tomas T. Manual de pronunciación española. / Tomas T. Navarro. – Madrid, – 1982. – 240 p.

²⁷ Alarcos Llorach E. Fonología española. / Llorach E. Alarcos. 4-ta ed. – Madrid. Gredos, – 1991. – p.151

²⁸ Alarcos Llorach E. Algunas cuestiones fonológicas del español de hoy. / Llorach E. Alarcos. – AAF, – 1964.

yarımsaitlərinin fonoloji statusunu təhlil etmək lazımdır. A.Liorak bu səsləri /i/ və /u/ sait fonemlərinin reallaşmaları kimi qəbul edir.²⁹

Diftonqların fonoloji statusunu təhlil edərkən morfolojiya sahəsindən əldə edilən faktlar ispan dilində diftonqların zəif komponenti [y] konsonant xarakterli olması ilə ziddiyyət təşkil edir. Digər tərəfdən, morfemin fonem tərkibi sabitdir və mövqe və ya kombinator şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilməz. Lakin irəlindəki nümunələrdə bu qaydanın pozulduğunu aşkar edirik, məsələn, /subes y bajas/ – qalxırsan və enirsən, /cielo y tierra/ – səma və yer, /apagan y encienden/ – yandırırılar və söndürürlər və s.³⁰ Dil materialına istinadən ispan dilində statusu mübahisə predmeti olan diftonqların “zəif” komponentlərinin konsonant təbiətli olması fikrini qəbul edirik. Belə komponentlər keyfiyyətində /y/ və /w/ samitlərinin novlu variantlarının çıxış etməsi, ispan dilində diftonqların bifonemliyini bir daha sübut edir.

Hesab edirik ki, bu dəlillər ispan dilində fonoloji mahiyyətli diftonq və triftonqların olmadığını tam sübut edir. Bununla belə, diftonqların daxilindən morfoloji sərhədin keçə bilməməsi meyarına istinadən ispan dilindəki “diftonqları” dil materialı əsasında təsvir etmək istərdik. İspan dilindəki enən diftonqlar morfoloji sərhəd meyarına görə bifonem birləşmələri təmsil edirlər. Qalxan və enən diftonq və triftonqlara münasibətdə də eyni mənzərə keçərlidir. Məsələn: ispan dilində [ja] ¿Y Ana viene? – Bəs Ana gəlir?; [je] Viejo – el lápiz y el papel Qoca – karandaş və kağız; [jo] canción – gris y oscuro – mahnı – boz və tünd; [ju] ciudad – y usted también – şəhər – siz də həmçinin; [wa] cuaderno – tu abánico – dəftər – sənin yelpiyin; [we] fuente – tu edificio mənbə – sənin binan; [wi] cuidado – tu Inés – qayğı – sənin İnesin; [wo] antiguo – su horario – qədim – onun cədvəli; [jaɪ] estudiáis – Ramón y Andrés – Luisa y Raul Oxuyursunuz – Ramon və Andres – Luisa və Raul; [jei] estudiéis – el gato y el perro – la bolsa de Inés oxuyasınız – pişik və it – İnesin

²⁹Alarcos Llorach E. Fonología española. / Llorach E. Alarcos. 4-ta ed. – Madrid. Gredos, – 1991. – 290 p.

³⁰Alarkos LlorachE. Fonología española. / Llorach E. Alarkos. 4-ta ed. – Madrid. Gredos, – 1991. – p.154.

çantası; [wa i] averiguáis – averiguar – su ansia araşdırırsınız – araşdırmaq – onun kədəri; [we i] averigüéis – averiguo – termine y déme araşdırın – araşdırıram – bitir və mənə ver.

Beləliklə, ispan dilindəki bütün diftonq və triftonqların daxilindən morfoloji sərhəd keçir ki, bu da onların bifonem birləşmələr olduğunu sübut edən əsas meyarlardan biridir.

Sintaqmatikada sait fonemlərin dəyişməsinə saiddən əvvəlki və ya sonrakı mövqeyindən asılı olmayaraq gərgin titrək /r/ sonantının da təsirini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məsələn: /r: ɛmar/ – kürək çəkmək, /gɛr: ɛar/- döyüşmək, /r: ico/- zəngin, /kr: ɛr/ – inanmaq, /ar: uga/ – qırıq, /r: umor/- şayə və s.

/n/, /m/, /s/, /d/, /θ/ samitləri ilə tamamlanmayan qapalı hecalarda /r/ sonor samitindən sonra [e] reallaşır. Çünki sadalanan samitlər [r] samitinin təsirini neytrallaşdırır. Məsələn, /red/ – şəbəkə, /respeto/ – hörmət, /reñdir/ vermək və s.

İspan dilində /a/ foneminin variantlarında maraqlı hadisələr müşahidə olunur. /a/ fonemi arxa sıra saidlərindən əvvəl reallaşdığı mövqələrdə artikulyator baxımdan dilin geri çəkilməsilə tələffüz olunur, incə saidlərdən əvvəl isə dil irəliyə doğru hərəkət edir. Məsələn, [causa] səbəb, [haça] – balta və s.³¹

Fəslin 3-cü paragrafı ispan dilində **“Samit fonemlərin inventarı və onun mübahisəli məsələləri”**nin tədqiqindən bəhs edir.

İspan dilinin fonetikasına dair ədəbiyyatda samitlərin təsnifinə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Samitlər yarım sistemində fonemlərin təsnifi prinsipləri aparıcı ispan dilçilərinin tədqiqatlarında fikir ayrılığının əsas predmetidir. Fonemlərin akustik representasiyası bu və ya digər səsin yaranmasında iştirak edən tələffüz üzvlərinin konfigurasiyası ilə şərtləndiyindən, artikulyator amil dil səslərinin təsnifində mühüm yer tutur. Lakin burada da dilçilər arasında da fikir

³¹ Бердникова, О. Вяч. Контрастивно-фонологический анализ систем вокализма русского и испанского языков: /Дисс.канд.филол.наук./ – Воронеж: – 2003. – 121 с.

müxtəlifliyi hökm sürür. Onlar artikulyator əlamətlərə əsassız olaraq qeyri – fəal üzvləri də daxil edirlər.³²

İspan dilinin fonoloji sistemində samitlər yarım sisteminin inventarının müəyyən edilməsində əsas çətinliklərdən biri ispan dilinin areal genişliyi ilə şərtlənmiş dialekt müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Buna görə də hər bir samit fonemin fonoloji məzmununu aşkar etmək üçün ispan dilinin standart normasının (español estandar) və çoxsaylı milli dialekt variantlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Samitlərin fonetik təsnifinə isə T.Navarro Tomasın, X.Alsina və X.Belkuanın³³ tədqiqatlarında rast gəlinir. Lakin fonetik təsniflə yanaşı, ispan dilçiliyində samitlər sisteminin inventarının fonoloji qarşılaşmalar əsasında təsvir edilənlər də vardır. Məsələn, A.Liorak fonemlərin artikulyator xarakteristikası və fərqləndirici əlamətləri meyarlarından istifadə edir.³⁴ Kipləşən-partlayışlı /b/, /d/, /g/ (güclü mövqedə) mövqe variantlarına – aspirantlara /b/, /d/, /g/ (zəif mövqedə) malikdirlər. İspan dilində /ç/ affrikatı ingilis, italyan və digər dillərdəki müvafiq samitə oxşardır. İspaniyanın ədəbi normasında /s/ fonemi Andalusiya və Latın Amerikasında yayılmış apikaldır. Dilarxası /x/ fonemi digər affrikarlarla müqayisədə daha novludur. İspan dilində bütün novluların cingiltili qarşılıqları yoxdur. Süzülən /l/ samitinin /j/ samitinə keçidi müşahidə edilir. Titrək /r/ samiti söz başlanğıcında və /n/, /l/, /s/ samitlərindən sonra çoxsaylı titrəyişli, saitlərarası mövqedə isə birdəfəli titrəyişlidir. /rr/ foneminə

³² Alcina, Franch J. Gramática española / AlcinaFranchJ., BlecuaJ.M. – Barcelona: Ariel, – 1975. – 1274 p.; Quilis, A. Curso de fonética y fonología españolas para estudiantes angloamericanos. / A.Quilis, J.A.Fernandes. – Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Collectanea Phonética 2).10ª edición, – 1982; Real Academia Española. Esbozo de una nueva gramática de la lengua española. / – Madrid: Espasa Calpe, – 1973, Fonología, – p.7-119; Canellada, M.J. Pronunciación del español. Lengua hablada y literaria. / M.J.Canellada, Madsen J. Kuhıman. – Madrid: – 1987. – 202 p.

³³ Alcina, Franch J. Gramática española / Franch J. Alcina, J.M.Blecua. – Barcelona: Ariel, – 1975. – p. 202-482

³⁴ Alarcos LlorachE. Fonología española. / Llorach E. Alarcos. 4-ta ed. – Madrid. Gredos, – 1991. – 290 p.

saitlərarası mövqedə rast gəlinir və fonematiklik baxımından həmin mövqedəki /r/ fonemindən fərqlənir.³⁵

İspan konsonantizminin fonotaktik təsviri ispan arealının geniş coğrafiyası ilə şərtlənən dialektoloji faktorlar səbəbindən yaranan çətinlikləri üzə çıxarır. Dialekt variativliyi rəsmi ispan *dilinə* daima fonetik modifikasiyalar gətirməkdədir, dildə yeni-yeni fonoloji hadisələr yaratmaqdadır. Buna rəğmən hər bir konsonant fonemin fonoloji məzmununu standart normanın (español estandar) və milli dialekt variantlarının sərhədlərini bir-birindən ayırmağa xidmət edir. Samit qrupları üzərində apardığımız kiçik müşahidələr buna sübutdur. İspan dili samitləri üçün 2 əsas xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır: cingiltlilik və gərginlik. İspan samitləri xirtəkdə vibrasiyalara malik olur. İspan dilində cingiltlilik həmişə burun, dilönü, vibrantlar seriyasından olan səslərlə kombinə edilir, birləşir. Digərlərində həm cingiltli, həm də kar elementlər mövcuddur: samitlərdə gərginlik əzələ aktivliyini bildirən bir xüsusiyyətdir. Gərginlik daha böyük artikulyator güc yaradır ki, bu da səs ünsürünün uzadılmasına təkan verir.

II fəslin ***“İspan dilində fonemlər sistemi fonoloji qarşılaşmaların şəbəkəsi kimi”*** adlı 4-cü paraqrafında ispan dili fonemləri də şərh edilir. Kontrastiv-fonoloji istiqamətli tədqiqatlarda müqayisə olunan dillərin fonoloji sisteminin bütün komponentləri – fonem tərkibi, fonoloji strukturu, ayrı-ayrı fonemlərin funksional yükü, fonemlərin birləşmə xüsusiyyətləri tutuşdurulur. Dil sisteminin fonematik təhlili, hər şeydən əvvəl, onun fonem inventarını və onun sintaqmatikada təzahür edən variantlarını müəyyən etməyi tələb edir.

Moskva fonoloji məktəbində neytrallaşma anlayışı mövqə əvəzlənmələrinə əsaslanır. Mövqə əvəzlənmələri isə fonetik və morfoloji mövqələrlə şərtlənir. Morfoloji mövqələrdə fonemi əmələ gətirən səslər əvəzlənilirlər. Paralel və kəsişən mövqə əvəzlənmələrini fərqləndirən moskvalılar arasında ilkin olaraq hiperfonem altında fonem sistemini təmsil edən və neytrallaşma mövqeyindən çıxış edən

³⁵ Степанов, Г.В. Испанский язык в странах Латинской Америки. / Г.В.Степанов. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, – 1963. – 201 с.

funksional vahid başa düşülürdüsə, sonrakı mərhələdə isə ayrı-ayrı morfemlərin fonem tərkibini səciyyələndirən və neytrallaşan fonemlərin ümumi hissəsini təmsil edən funksional vahid başa düşülür. Ümumiyyətlə, müasir fonologiyada fonoloji neytrallaşma altında qarşılaşmanın aradan qalxdığı, iki fonemin müəyyən fonoloji mövqedə fərqlənməməsi başa düşülür. Lakin bu o demək deyildir ki, bütün fonoloji məktəblərdə neytrallaşma anlayışı birmənalı şəkildə qəbul edilir. Məsələn, Leninqrad fonoloji məktəbinin nümayəndələri öz konsepsiyalarında zəif və güclü mövqe və neytrallaşma məsələlərini əvəzlənmə kimi şərh edir və nə “arxifonem”, nə də “hiperfonem” anlayışlarını qəbul etmirlər. İspan dilində samit fonemlərin qarşılaşmada yaranan variantlarını nəzərdən keçirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar: samitlərin fonoloji tutumu zəngin allofonik mənzərəyə malikdir; fonemin danışmada işlənmə tezliyi onun funksional məhsuldarlığını aşkar edir; yüksək işlənmə tezliyinə malik olan fonemlər, adətən, aşağı işlənmə tezliyinə malik fonemlərlə müqayisədə daha az relevant əlamətlərə malik olur.

İspan dilinin samitlər yarım sistemində bilateral/multilateral qarşılaşmalarda N.S.Trubetskoyun terminologiyasında – təkmeyarlı /çoxmeyarlı) fonemlər eyni fərqləndirici əlamətlər dəsti üzrə qarşılaşmaya girirlər. Məsələn: ispan dilində k/x qarşılaşması təkmeyarlıdır (bilateral), çünki ağız, damaq (velar), karlıq əlamətləri dilin digər fonemlərində rast gəlinmir. Lakin bu fonemlər /g/ foneminə münasibətdə çoxmeyarlı qarşılaşma yaradırlar. İspan dilində proporsional (kar və cingiltilik əlaməti üzrə) qarşılaşmaya nümunə kimi /p/ – /b/, /t/ – /d/, /k/ – /g/, /f/ – /v/, təcrid edilmiş qarşılaşmaya isə samitlər sistemində heç bir digər qarşılaşmalarda rast gəlinməyən titrək /r/ və süzülən /l/ fonemləri arasındakı münasibəti misal göstərmək olar.

İspan dilinin samitlər yarım sistemində fonemlər arasındakı münasibətə görə fonoloji qarşılaşmaları aşağıdakı kimi təsvir etmək mümkündür:

a) ispan dilində yüksəliş əlaməti üzrə qeyri-dodaq saitləri üçün qarşılaşma /i/ – /e/ – /a/ çıxış edir. Bu qarşılaşma yuxarı-orta-aşağı yüksəliş fərqləndirici əlamətinə əsaslanır. Dodaq saitlər üçün yüksəliş əlaməti üzrə qarşılaşma /u/ – /o/ fonemlərinə xasdır. Bu

qarşılaşma üzvlərin yuxarı və orta yüksəliş fərqləndirici əlamətinə əsaslanır.

b)privativ qarşılaşmalar: məsələn, kar/cingiltili, burun/ağız, dodaq/qeyri-dodaq və s.

c) dərəcəli qarşılaşmalar. Məsələn, çənənin müxtəlif açıqlığı və ya tonun müxtəlif yüksəkliyi ilə tələffüz edilən iki sait arasındakı qarşılaşma. Məsələn: /u/ – /o/, /ü/ – /ö/, /i/ – /e/;

d) ekvipolent qarşılaşmalar, məsələn: ispan dilinin samitlər yarım sistemində /p/-/t/, /d/-/g/, /f/-/k/ samitləri arasındakı münasibət buna nümunədir.

İspan dilində vokalik qarşılaşmalar (10 qarşılaşma) ekvipolent qarşılaşmalardır. Bütün dillərdə neytrallaşan qarşılaşmalar birdərəcəli privativ qarşılaşmaları təmsil edir. Buna görə də ispan dilində sait qarşılaşmalarının neytrallaşması nəzəri cəhətdən mümkün deyildir, çünki ispan dilinin fonoloji sistemində yalnız ekvipolent qarşılaşmalar mövcuddur.

Tədqiqat işinin III fəslə **“İspan dilində samitlərin fonotaktikasının eksperimental-fonetik təhlili”**nə həsr edilmişdir. Fəslin **“Dil materialının seçilməsi prinsipləri”** adlı birinci paraqrafında eksperimentin aparılma texnikası, dil materialı və diktorların seçilməsi haqqında məlumat verilir.

Eksperimental-fonetik təhlilə ispan dilindən seçilmiş 200 - ə qədər söz və 50-dək cümlə cəlb edilmişdir. Cümlələr tədqiqat işində istinad olunan nəzəri müddəalar əsasında seçilmişdir. Eksperiment üçün seçilmiş dil materialının maqnitofon lentinə yazılmasında ispan dili daşıyıcılarının xidmətindən istifadə edilmişdir. Mətni səsləndirən diktorların ikisinin də tələffüzü ədəbi tələffüz normalarına tam cavab verir. Diktorlar haqqında məlumat:

I diktor – ispan, ortayaşlı, kişi, ali təhsilli, İspaniyada yaşayan Argentina vətəndaşdır, tələffüzü ispan ədəbi tələffüz variantına uyğundur;

II diktor – ispan, ortayaşlı, kişi, ali təhsilli, İspaniyada yaşayan Argentina vətəndaşdır, tələffüzü ispan ədəbi tələffüz variantına uyğundur.

Eksperimentin düzgün yerinə yetirilməsi isə müxtəlif şərtlərlə bağlıdır. Bu şərtlərdən biri materialı maqnitofon lentinə yazmaq üçün

diktorların və yazılmış materialı dinləyəcək informantların seçilməsidir. Dil materialın eksperimental-fonetik tədqiqində və təhlilində “Praat” kompüter proqramından istifadə edilmişdir.

Eksperimental-fonetik təhlil üçün nəzərdə tutulmuş dil materialı əvvəlcə dil daşıyıcıları tərəfindən səsləndirilərək (mətnin səsləndirilməsi prosesi diktorlar tərəfindən üç dəfə təkrar edilmişdir) kompüterin yaddaşına daxil edilmişdir. Diktorların hər ikisi eksperiment materialları ilə əvvəlcədən tanış edilsələr də, onlara aparılan eksperimental-fonetik tədqiqatın məqsədi barədə əvvəlcədən xüsusi bir məlumat verilməmişdir, çünki bu, müəyyən mənada eksperimentdən alınan akustik nəticələrə mənfi təsir göstərə bilər.

Sonrakı mərhələdə kompüter proqramında həmin söz və cümlələrin kompüteroqramları alınmışdır. Dil materialının akustik parametrləri (əsas tonun tezliyi (F), intensivlik (Db) və zaman (T)) müvafiq kompüter proqramının imkanlarından istifadə edilərək əldə olunmuşlar. Eksperimentdən alınan akustik göstəricilərin linqvistik şərhə F.Y.Veysəlli tərəfindən işlənib hazırlanmış metodika əsasında yerinə yetirilmişdir.

Dil materialı “Praat” kompüter proqramında təhlil edilmişdir. Bu proqram Amsterdam Universitetinin professorları P.Boersma və D.Venik tərəfindən xüsusi fonetik tədqiqatlar üçün hazırlanmışdır. Proqram İnternet şəbəkəsində yayımlanır. “Praat” proqramı ossilloqramları və spektroqramları formantlar, əsas tonun tezliyinin və intensivliyin ayrıləri ilə birlikdə göstərir. Mətnin transkripsiyasında Beynəlxalq Fonetik Əlifbadan (İPA) istifadə edilmişdir.

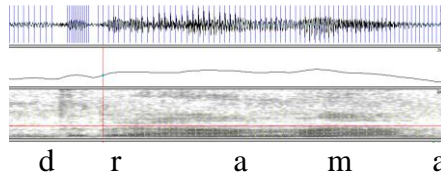
III fəslin ikinci paragrafı ***“İspan dilində samit birləşmələrində keçidlərin təhlili”***ndən bəhs edir.

Tədqiqat işində dil materialının akustik təhlili əvvəlcə ayrı-ayrı sözlər üzrə aparılmışdır. Samit birləşmələrində əsas məsələ onların tələffüzünə sərf olunan zamanın müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bunun üçün həm hər bir sözdə ayrı-ayrı fonemlərin uzunluğu, həm də samit birləşmələrinin bütün sözün uzunluğuna temporal nisbəti ayırd edilmişdir. Ümumi nəticəni eksperimentin sonunda vermək daha məqsədəuyğundur. Burada isə ayrı-ayrı sözlərin akustik təhlilinə keçmək istərdik. Bu məqsədlə biz bütün sözün uzunluğunu

və sözə daxil olan hər bir fonemin uzunluğunu və nəticədə samit birləşmələrinin uzunluğunu ölçməli və sonda samit birləşməsinə daxil olan seqmentlərin temporal göstəricisini təyin etməliyik.

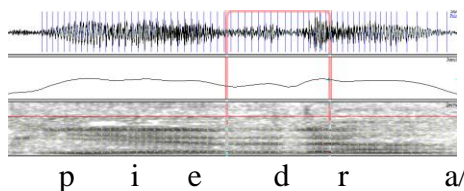
Ekspəriməntin aparılma metodikasını: əvvəlcə sözüñ ümumi zaman sərfi müəyyən edilir, sonra ümumi göstəricini fonemlərin sayına bölərək orta fonem uzunluğu tapılır. Bundan sonra isə kombinasiyaya girən (qonşuluqda gələn) samitlərin uzunluğu müəyyən edilir və bu ümumi rəqəm kombinasiyaya girən seqmentlərin sayına bölünərək onların fərdi mütləq qiymətləri tapılır.

/drama/ (dram) sözüñün tələffüzünə diktorlar 523 m/san vaxt sərf etmişlər. Sözdəki fonemlərin mütləq uzunluğu – 104 m/san-dir. Samit birləşməsində diktorların ümumi zaman sərfi 165 m/san-dir. Prepozisiyada /dr/ samit birləşməsinin /d/ və /r/ seqmentlərinin tələffüzünə sərf olunan zaman sözdəki hər bir fonemin tələffüzünə sərf olunan zamandan azdır. Amma real şəkildə biz /d/ və /r/ samitlərinin uzunluq parametrlərinə görə götürsək, /d/ samitinin tələffüzünə 97 m/san, /r/ foneminə isə 68 m/san zaman sərf olunub (bax: şəkil 3.1).

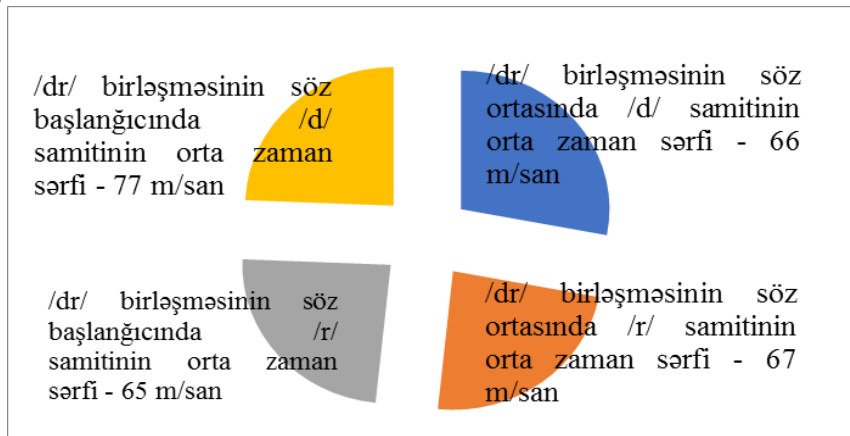
Şəkil 3.1.

/piedra/ (daş) sözüñdə orta tələffüz müddəti 505 m/san, fonemlərin orta tələffüz müddəti isə 84 m/san-dir. Söz ortasında reallaşan /dr/ samit birləşməsində komponentlərin tələffüzünə 65 m/san və 66,5 m/san-yə sərf olunmuşdur. Birinci komponentə sərf olunan zaman ikinci komponentə sərf olunan zamandan 1,5 m/san azdır (bax: şəkil 3.7).

Şəkil 3.7

/dr/ samit birləşmələrinin sözbaşında və ortada orta zaman göstəriciləri

Şəkil 3.13

Dissertasiyada ispan dilində sözdə müxtəlif mövqedə gələn samit birləşmələrinin parametrləri bu metodla ölçülüb və hər bir sözün keyfiyyətləri yekun cədvəldə belə müəyyənləşib:

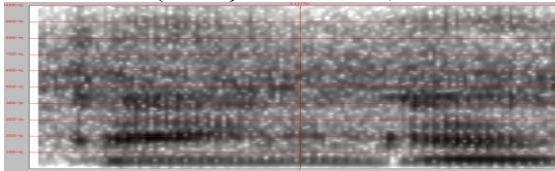
Samit birləşmələr	Sözlər	Mütləq tezlik	Orta tezlik	Qiymət m/san
/br/	/brazo/ qol	535 /b/ – 72 /r/ – 59	107	Beləliklə, 50 söz üzərində aparılan eksperimental fonetik tədqiqat göstərir ki, 12 samit birləşməsindəki orta uzunluq qiyməti 98-125 m/san arasında paylanır. Eyni zamanda bu samitlərin hər birinin uzunluğu təxminən ümumi tempin yarısına bərabərdir: 60:75 m/san. Bunu da samit birləşməsinin birinci komponentinin kar, kipləşən – partlayışlı /p/ olması ilə izah etmək olar.
/br/	/libro/ kitab	500 /b/ – 73 /r/ – 67	107	
/br/	/sobre/ zərf	669 /b/ – 74 /r/ – 66	124	
/bl/	/pueblo/ kənd	566 /b/ – 64 /l/ – 73	98	
/cl/	/clase/ sınıf	592 /k/ – 78 /l/ – 74	103	

Fəslin 3-cü paraqrafında ispan dilində “*Sait+samit və ya samit+sait birləşmələrinin təhlili*” aparılır.

Tədqiqat materialı kimi ispan dilindən seçilmiş və dil daşıyıcıları tərəfindən tələffüz edilmiş sözlərdən istifadə edilmişdir. Dil materialının ossilloqrafik və spektroqrafik təhlilindən alınan nəticələr cədvəllərdə verilmişdir. Bundan başqa, illüstrativ material kimi spektroqramlardan da istifadə edilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakı suallara cavab verməkdən ibarətdir: 1) sait+samit (VK) və samit+sait (KV) birləşmələrində koartikulyasiya xüsusiyyətlərini öyrənmək; 2) VK və KV birləşmələrində səsin iştirak dərəcəsini müəyyən etmək; 3) birləşmədə iştirak edən saitlərin uzunluğunu müəyyən etmək.

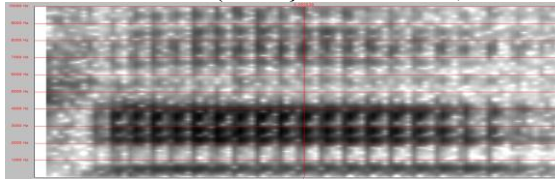
KV tipli hecalarda komponentlər arasında qarşılıqlı əlaqə daha güclüdür. KV tipli birləşmələrdə samitin keyfiyyəti saitdən, saitin də keyfiyyəti samitdən daha çox asılıdır. VK birləşməsində həm sait, həm də samit bir-birindən nisbətən zəifdir. Keçid sahəsinin xarakteri aşağıdakı əlamətlərlə müəyyən edilir: F_1 və F_2 formantlarının ilkin tezliyi, yəni saitin başlanğıcında saitin ilk iki formantın tezliyi; F_1 və F_2 formantlarının sonunun tezliyi, yəni saitin stasionar hissəsini xarakterizə edən tezlik; keçid sahələrinin uzunluğu, yəni F_1 və F_2 formantlarının tezliyinin dəyişmə sürəti.

Dilönü samitlərdən sonrakı mövqedə /a/ saitinin səslənməsində fərqli keçid sahəsi müşahidə edilir: F_1 formantının tezliyi saitin stasionar sahəsilə müqayisədə aşağı olsa da, F_2 formantının tezliyi yüksəkdir. Artikulyator baxımdan bunu belə izah etmək olar: dilönü samitin tələffüzündən sonra dil hələ də samitin tələffüzü üçün lazım olan ön-yuxarı vəziyyətdə olur (bax: şəkil 3.141 a, b). Dilarxası samitlərdən sonrakı mövqedə /a/ saitinin başlanğıc fazasında kəskin keçid sahəsi müşahidə edilmir: F_1 və F_2 formantlarının tezliyində ciddi dəyişmələr müşahidə edilmir və bunu /a/ saitinin arxa sıra saiti olması ilə izah etmək olar (bax: şəkil 3.142 a)

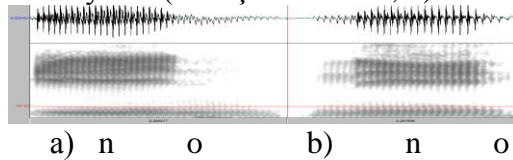
Şəkil 3.142 a

İspan dilində /e/ saiti dodaq samitlərilə qonşuluqda F_1 və F_2 formantlarında aşağı tezliklər müşahidə edilir ki, bu cür keçid sahəsini artikulyator baxımdan saitin başlanğıc fazasının qapalı olması ilə izah etmək olar. Bu da F_1 enməsi və saitin başlanğıcda dodaqlanması (dodaqlar fəal tələffüz vəziyyətindən neytral vəziyyətə keçməməsi) F_1 və F_2 formantlarının enməsinə səbəb olur. Dilönü samitlərdən sonra /e/ saitin formant tezliyi eynicinsliyi ilə diqqəti cəlb edir və bunu /e/ saitin dilönü samit olması ilə izah etmək olar. Məsələn /de/ və /te/ sözlərində (bax: şəkil 3.148 a).

Şəkil 3.148 a

“sait+samit” birləşməsində akustik baxımdan müxtəlif tələffüz üzvlərinin iştirakı ilə yaranan samit səs nəinki saitin keçid sahəsinə, həm də onun stasionar hissəsinə təsir etməlidir. Başqa sözlə, əmələ gəlmə yerinə görə fərqlənən samitlərdən əvvəl saitlər başlanğıc fazasından fərqlənməlidir. Lakin “sait+ samit” tipli birləşmələrin spektqramlarının təhlili fərqli mənzərəni əks etdirir, yəni saitin stasionar hissəsinin formant tezliyi sonrakı samitin akustik keyfiyyətindən asılı deyildir (bax: şəkil 3.158a, b).

Şəkil 3.158 a, b

Samitlərin əmələ gəlməsində burun boşluğunun iştirakı onların spektrində əlavə formantların yaranmasına səbəb olur. Lakin yalnız ən aşağı formant (200-300 Hz-ə yaxın tezlikli burunlaşma formantı adlandırılır) ağız saitlərinə xas olan intensivliyə malik olur. Səs mənbəyinin ən aşağı harmoniyasının güclənməsi spektqramlarda parlaqlığın (kölgənin) artmasında özünü büruzə verir. Spektrogramda horizontal zolaqlar kimi görünən nisbətən yuxarı burun formantları

samitin əmələgəlmə yerindən asılı olmayaraq, bir qayda olaraq, hava axını burun boşluğundan keçərkən güclü enerji itkisi səbəbindən intensivliyə malik olmurlar. Hava axınının burun boşluğundan maneəsiz keçməsinə baxmayaraq, samitlərin intensivliyi saitlərin intensivliyindən hiss olunacaq dərəcədə aşağıdır.

Beləliklə, spektral təhlil vasitəsilə hər bir fonemin nəinki stasionar (dəyişməz) qalan hissəsinin, həmçinin qonşu fonemlərin təsiri nəticəsində baş verən dəyişmələrinin xüsusiyyətlərini öyrənmək mümkündür.

Tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı elmi-nəzəri mənbələrin təhlili və dil materialı üzərində aparılan eksperimental-fonetik tədqiqatın göstəricilərinin ümumiləşdirilməsi bizə aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə imkan verir:

1) İspan dilinin fonetikasına dair nəzəri mənbələrin təhlili göstərir ki, fonem inventarının tərkibilə bağlı ciddi fikir ayrılıqları olmasa da, müəyyən məsələlərdə, məsələn, diftonqların və triftonqların fonematikliyinə dair qeyri-müəyyənlik hökm sürməkdədir. İspan dilinin saitlər sistemində ikinci mübahisəli məsələ onda burun saitlərinin olması fikri ilə bağlıdır. Lakin ispan dilinin fonoloji sistemində “təmiz” burun saitləri yoxdur. Əvəzində “təmiz” saitləri “sait+burun samiti” (ispan dilində 3 burun samiti vardır: /m/, /n/, /ŋ/ ardıcılığında burunlaşma (nazallaşma) hadisəsinə rast gəlinir ki, bu da bizə onun fonetik mahiyyətli hadisə olduğunu iddia etməyə tam əsas verir. Nəzəri müddəalar əsasında dil materialının təhlilinə istinadən müasir ispan dilinin fonoloji sisteminin saitlər yarım sistemində 5 sait-monofonq olduğunu demək olar;

2) Dildə fonem birləşmələrində məhdudiyətlər vardır ki, bu da konkret dildə universal və xüsusi əlamətləri müəyyən etməyə imkan verir. Heca sait və samitlərin vahid tələffüz məxrəcinə uyğunlaşdırıldığı minimal tələffüz vahididir. Heca aid olduğu dilin fonemlər sisteminin kombinator xüsusiyyətlərini və ayrı-ayrı fonemlərin söz strukturunda distribusiyası imkanlarını əks etdirən ilkin linqvistik məkandır;

3) İspan dilində samit fonemlərin tərkibi ilə yanaşı, onların təsnifində artikulyator amilə əsaslanan dilçilər arasında da fikir

ayrılığı vardır. Məsələn, bəzi dilçilər 7 artikulyator əlamətin fərqləndirilməsini (dodaq, dodaq-diş, dişarası, diş, alveol, palatal, velyar), digərləri isə beş artikulyator əlamətin fərqləndirilməsini (dişarası və dodaq-diş istisna olmaqla yerdə qalanları olmaq etibarilə) təklif edirlər;

4) İspan dilinin saitlər yarım sistemində diftonq və triftonqlar yoxdur. Mövcud nəzəri fikirlərə görə diftonq morfoloji cəhətdən komponentlərə üzvlənməməlidir. Halbuki ispan dilindəki “diftonqların” morfoloji sərhəd keçir ki, bu da onların bifonem birləşmələr olduğunu sübut edən əsas linqvistik meyardır;

5) Dil materialının distributiv təhlili ispan dilində ikifonemli birləşmələrin (72 birləşmə) səciyyəvi olduğunu göstərir. Dil materialının fonotaktik təhlili nəticəsində ispan dilində 9 əsas heca modeli – V, VK, VKK, KV, KVK, KVKK, KKV, KKVK, KKVKK müəyyən edilmişdir. İspan dilində ən çox yayılmış heca modeli KV (əsasən orta mövqedə vurğudan sonra), ikinci yerdə isə KVK (vurğu altında hecaların ümumi sayının 43 %-ni təşkil edir) heca modeli gəlir. İspan dilində heca modellərinin işlənməsində açıq heca modelləri üstünlük (ümumi sayın 72%) təşkil edir;

6) Fonetik təhlilə cəlb edilmiş 12 samit birləşmədə onların başlanğıc mövqedə uzunluğu təxminən +5, -6 m/san arasında dəyişə bilər. İspan dilində konsonant birləşmələrinin zaman parametri komponentlərin akustik keyfiyyətindən və onların söz strukturunda reallaşdıqları fonetik pozisiyadan asılıdır.

7) Söz başlanğıcında “kar” və “cingiltili” kipləşən-partlayışlı samitlər tələffüz müddətinin uzunluğuna görə fərqlənirlər: kar samitlər cingiltili samitlərlə müqayisədə daha uzun tələffüz olunurlar. Bundan başqa, cingiltili samitlərin tələffüzündə səs tellərinin iştirakı xeyli dərəcədə zəifləyir. Sözlərin tələffüzündə cingiltili samitlərdə əsas ton tezliyinin tam yoxluğu və ya zəif olması müşahidə edilir.

8) “Samit+sait” KV tipli hecalarda sait səslərin stasionar hissəsində ciddi dəyişmələr burun samitləri ilə qonşuluqda müşahidə edilir. KV tipli heca strukturlarında burunlaşma sait stasionar hissəsində də müşahidə edilir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu və müddələri müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Əliyeva, S.X. İspan dilində heca növləri haqqında // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin Aktual Problemləri, – 2015. №4, – s.34-38.
2. Əliyeva, S.X. İspan dilində fonemlərin distribusiyası haqqında // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2015. №2, – s.170-177.
3. Алиева, С.Х. Структура слога, как объект синтагматических исследований // – Россия: Вопросы Гуманитарных Наук, – 2015. № 6, – с.67-72.
4. Əliyeva, S.X. Dilin fonoloji sisteminin müəyyənləşdirilməsinin əsas meyarları. // Qafqaz Universiteti, IV International Scientific Conference Young Researchers; 2-ci kitab – Precedings, – Bakı: – 2016, – s.922-923.
5. Aliyeva, S.Kh. On the segmental-structural formation of syllable models (on the material of Spanish language) // – Canada: International Journal of English Linguistics, – October, – 2016. (Print), Vol.6, No.5, – p.139-146.
6. Əliyeva, S.X. İspan dilinin öyrənilməsində rast gəlinən tipoloji səhvlər haqqında qeydlər // “Koqnitiv və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri” adlı Beynəlxalq elmi konfransın materialı. – Bakı: ADU, – 20-21 oktyabr, – 2016. – s.394-396.
7. Əliyeva, S.X. İspan dilində fonemlər sistemi fonoloji qarşılaşmaların şəbəkəsi kimi // – Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Pedaqoji Universitet Xəbərləri, – 2016. №1, – s.37-43
8. Aliyeva, S.Kh. The vowel phonemic inventories in Spanish language and their controversial issues // Held by Scieuro in London: 9th International Scientific Conference “Science and Society”. – London: – 24-29 November, – 2016, Vol.3, № 1, – p.126-133.
9. Əliyeva, S.X. İspan dili samitləri haqqında qeydlər // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2016. №11, – s.172-179.

10. Aliyeva, S.Kh. Phonological analysis of the phoneme system in Spanish // Modern Directions of Scientific Research Development, Proceedings of X International Scientific and Practical Conference. – Chicago, USA: – 23-25 March, – 2022, p.196-201.
11. Aliyeva, S.Kh. The definition of vowels and consonants in Spanish // Научное обозрение: актуальные вопросы теории и практики сборник статей VII Международной научно-практической конференции. – Пенза: – 25 октября, – 2023, № 34, – с.127-130.
12. Aliyeva, S.Kh. The realization of the Spanish consonant phonemes in a speech // Proceedings of the 4th International Scientific Conference «Reviews of Modern Science». – Zürich, Switzerland, – 19-20 October, – 2023, – p.174-178.
13. Əliyeva, S.X. İspan samitlərinin fonotaktik qanunauyğunluqlarına dair // – Bakı: Bakı Qızlar Universiteti, Elmi əsərlər, – 2023. Cild 16, №3, – s.171-176.

Dissertasiyanın müdafiəsi 04 mart 2024-cü il tarixində saat 12.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 2.12 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "02" fevral 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 02.02.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 42028 işarə

Tiraj: 100 nüsxə